

ABDULLA QODIRIY'NİN ÜTKAN KUNLAR (GEÇMİŞ GÜNLER) ROMANINDAKİ ÜSLUBU: GELENEKTEN MODERNİTEYE GEÇİŞ

MERHAN, Aziz
TÜRKİYE/ТУРЦИЯ

ÖZET

Abdulla Qodiriy'nin 1919 yılında yazmaya başladığı Ütkan kunlar (Geçmiş günler) romanı Özbek dilinde yazılmış ilk modern romandır. Üç ana bölüm ve 57 kısımdan oluşan romanda Rusların Orta Asya'yı işgali devrindeki Türkistan hanlıklarının durumu ele alınarak halk yaşamından önemli kesitler sunulmaktadır. Günümüzde Özbekistan milli kahramanı sayılan Qodiriy'yi farklı kılan sadece olay, zaman, mekân, kahramanlar gibi roman unsurlarını ustalıkla işleme değil, bunların üstünde olan ana dilini ustalıkla kullanmasına bağlı olan üslubudur. Doğu edebiyatına ait gelenekselliğin Batıya ait roman türüne taşınması biçiminde kendini gösteren üslubunun en belirgin özellikleri, olay örgüsünün az çok nasıl gelişeceğini tahmin eden okura gerekli bilginin hemen verilmeyip heyecan ve merakı arttırmak amacıyla sona saklanması biçiminde görülen sır saklama ve okura doğrudan seslenme esasındaki öğreticilik (didaktika) yöntemleridir. Ayrıca yazılı ve sözlü edebiyatta görülen bazı motifler, mektup tekniği, modern anlatı türünün ayrılmaz parçası olan tasvirler, deyim ve atasözleri, rastlantılar gibi değişik unsurlardan yararlanmışır. Halk için yazmayı şiar edinmiş yazar, bu romanında geleneksel anlatımı moderniteye taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çağdaş Türk edebiyatları, Özbek edebiyatı, Özbek romanı, Abdulla Qodiriy, Ütkan kunlar (geçmiş günler), üslup.

ABSTRACT

The Literary Style of Abdulla Qodiriy in his Novel Ütkan Kunlar (The Old Days): Transition From Tradition to Modernity

Abdulla Qodiriy's novel Ütkan kunlar (The Old Days), which he started writing in 1919, is the first modern novel written in Uzbek language. The

novel that consists of three main parts and 57 sections deals with the state of Turkestan khanates during the period of the occupation of Middle Asia by Russians, and presents some significant cross-sections about public life. What makes Qodiriy, known as a national hero in Uzbekistan today, different is not only his mastery in dealing with novel elements such as event, time, place and heroes, but his literary style dependent on his skilful way of using his mother tongue above all. The most distinct characteristics of this style that displays itself as carrying Eastern traditionalism into Western novel genre are secret hiding method, in which the necessary information is not given at once to the reader who more or less predicts the progress in plot and is kept to the end in order to increase excitement and curiosity; and educational (didactic) method, which is based on addressing the reader directly. In addition, he also takes advantage of various elements such as some patterns in written and oral literature, letter technique, descriptions which are indispensable parts of modern narrative genre, idioms and proverbs, and coincidences. In this novel, the author who aims at writing for the public carries traditional narrative into modernity.

Key Words: Modern Turkish Literatures, Uzbek Literature, Uzbek Novel, Abdulla Qodiriy, *Ūtkan kunlar* (The Old Days), literary style.

Abdulla Qodiriy (1894-1938) modern Ūzbek romancılığının ilk örneği olan *Ūtkan kunlar* (Geçmiş günler) romanını 1919 yılında yazmaya başlamış (Qodiriy, 1974; 75),¹ 1922-1925 yılları arasında *Inqilob* dergisinde tefrika hâlinde yayınlattıktan sonra birinci ve ikinci bölümünü 1925, üçüncü bölümünü ise 1926 yılında ayrı ciltler hâlinde, nihayet bütün bölümleri kitap şeklinde aynı yıl içinde yayımlatmıştır.² Üç ana bölüm ve 57 (1. bölüm 23, 2. bölüm 17, 3. bölüm 17) kısımdan oluşan romandaki olaylar Rusların Türkistan'ı işgal etmeye başladığı 19. yüzyılın ikinci yarısında vuku bulmaktadır. 13-14 yıllık bir zaman dilimini kapsayan olaylar, kişilerin yaşamlarıyla ilgili bilgiler verilirken uzatılmasına rağmen daha çok Hokand Hanlığında iktidar savaşlarının olduğu ve aynı zamanda Rusların hanlığı ele geçireceği günlerde Taşkent ve Margilan'da geçmektedir. Bir çatışma üzerine oturtulmuş olay örgüsüne sahip olan romanda aşk yoluyla toplumsal konulardan evlenme, toplumda kadının rolü, kişisel çıkarlar için yapılan haksızlıklar, baskılar, aynı topraklar üzerinde yaşayan halklar

¹Habibulla 2005 yılında çıkan *Otamdan xotira* (s. 122) kitabında bu ifadesini aynen "...*Ūtkan kunlar*"i yaratma fikri yazarda gerçi çoktan doğmuş olmasına rağmen, yazmaya 1917-1918 yıllarında, yani yirmi üç yirmi dört yaşlarında giriştikleri tahmin edilmektedir." biçiminde değiştirmiştir.

²Türkçeye D. Ahsen Batur tarafından *Abdullah Kadiri, Örgen Künler (Geçmiş Günler)* adıyla iki kez (1993, 2005) aktararak yayımlanmıştır. Bu aktarma maalesef eksik ve özensiz hazırlanmıştır.

arasındaki çatışmalar ile sömürgeci tehlikeye değinilmektedir. Olay örgüsünün yürütüldüğü iki ana düzlemde birincisinde tarihsel gerçeklere uyan toplumsal ve siyasal olaylar, diğesinde ise aşk, aile ve manevi değerler bulunmaktadır. Tarihsel olaylar içinde yaşanan aşk, toplumun kumalık geleneği karşısında etkisizleşmekte ve hüsrana dönüşmektedir.

Romandaki önsözde yazar yeni yüzyıla uygun romanın gerekliliğini şu sözlerle dile getirir:

Mademki yeni bir devrin içindeyiz, o hâlde, her alanda bu yeni devrin yeniliklerinin arkasından gitmeliyiz; ayrıca destancılık, romancılık ve hikâyecilik alanlarında da yenilenmeye, halkımızı günümüzün “Tahir ve Zühre”leri, “Çar Derviş”leri, “Ferhad ve Şirin” ve “Behram Gur”ları ile tanıştırmaya kendimizi mecbur hissetmeliyiz.

Yazmaya niyetlendiğim bu “Ütkan kunlar”, günümüz romancılığı ile tanışmak yolunda küçücük bir deneyim, daha doğrusu bir girişimdir. Bilindiği gibi her işin, başlangıçta birçok eksiklikler ile ortaya çıkması, işin ustalarının yetişmeleri ile yavaş yavaş düzelerek olgunlaşması doğal bir durumdur. İşte bu düşünceyle girişim için cesaretimi topladım, bu girişimcilikte ortaya çıkabilecek kusur ve hatalardan korkmadım. (Qodiriy, 1994; 6)³

Yeni devrin yeniliklerini izleyen yazar geleneksel halk anlatısından kendini tamamen koparamamaktadır. Yeni romanın doğuşu eksiklikleri ve hatalarıyla olacağı ilkesinden yola çıkan yazar, Batı romanına “ilk adımı”nı atmaya çalışmaktadır. Halka hitap eden, halk için yazan, onların cahillikten kurtulup aydınlanmasını isteyen Qodiriy’nin okuyucuya tamamen yabancı unsurlar içeren bir eser sunması beklenemezdi. Önsözde ayrıca bize modern anlatı türü romanın bir örneğinin sunulacağı ancak bunun geleneksel anlatı türlerinden koparılamayacağıının ipuçlarını vermektedir. Roman, önsözdeki düşünceyi doğrular nitelikte bir üslupla başlar. Qodiriy’nin sözüyle “sır saklama” yöntemi olan bu üslupta yazar, olay örgüsünün az çok nasıl gelişeceğini tahmin eden okuyucuya her şeyi vermek yerine heyecan ve merakı sağlamak amacıyla sona saklar. Örneğin okuyucu, Otabek ile Kumuş’un düğün gününe değin Otabek’in ne zaman, hangi olaydan sonra ve kime âşık olduğunu bilmemektedir. Her iki kahraman eğer birbirlerine ilk görüşte âşık olmuşlarsa, bir yerde mutlaka karşılaşmış olmaları gerekir. Bu düğüm ancak zifaf gecesinde çözülmektedir. Birinci düğümün evlilik gününde çözümesinden sonra yazar onbirinci kısmın so-

³Romandan yapılan bundan sonraki alıntılar metinde ayrıç içinde sayfa numaraları verilerek (s. ...) gösterilmiştir.

nunda her iki kahramanın kanal başındaki karşılaşmalarını ve birbirlerine aşık olmalarını geriye dönüş tekniğiyle anlatmaktadır. Bu kısımdan amaç okuyucunun merakını gidermek ve heyecanını yatıştırmaktır. Bu çözülmünün arkasından olaylar zinciri yeni bir halkayla devam etmektedir. Ancak yazar, geriye dönüş tekniğini daha sonra Kumuş'a yazılan sahte mektubun arka planını verdikten sonra onun Margilan'da yaşadıklarını anlatırken yine kullanmaktadır. Devamında bu sahte mektup trafiğinin arkasındaki kişilerin kimlerin olabileceğini aşağıdaki sözlerle anlatmaktadır. “Yukarıda Otabek tarafından alınan mektubun gerçek yüzü işte bu tarz kötülük sonucu idi ki, biz şimdi kötülük kahramanları ile okuyucuyu tanıştıracacağız.” (s. 173) Bu teknik, küçük yaşta Margilan'a gelerek burada bir dokumacının yanında çalışmaya başlayan, daha sonra Saodat adlı bir kızla tanışıp evlenen ve evliliğinin üçüncü yılında karısıyla doğmayan bebeğini yitiren Usta Alim'in hikâyesinde (ikinci bölüm 8. kısım, s. 192-202) de görülmektedir. Ayrıca birinci geriye dönüş tekniğinden sonra yazar birinci bölümü bir düğüm çözüldüğü ve aksiyon başka bir yönde devam ettiği için bitirmesi gerekirken olayın ortaya konulduğu dokuz kısımda okuyucuda heyecanı sürdürebilmek amacıyla Homid'in adını gizleyerek *ul* “o” işaret zamiri, “bize malum kişi” gibi ibarelere başvurmaktadır. Nihayetinde birinci bölümün son kısmı (23. kısım) kendisinden önceki olayları, tarih ve toplum konularının öne çıktığı sonraki bölümlere bağlamaktadır. Mutlulukla bittiği sanılan aşkın aslında tarih ve toplum düzleminde nasıl mutsuzluk ve trajediye dönüştüğü ortaya konulmaktadır. Ayrıca Sodiq'ın takibinden kurtulduktan sonra Margilan'a geri dönen Otabek gizlice Usta Alim'in eyvanına girer. O andan itibaren Homid ve adamlarının planlarını öğrenmeye çalışan Otabek'in yaşadıkları âdeta polisiye romanlarındaki ve filmlerindeki olaylarla karşı karşıya bulunduğu duygusundaki okuyucuda heyecan ve merakı doruk noktasına çıkarmaktadır. Yazar yine romanda “Usta Alim'in kapısının yanına gelip duran kişinin kim olduğunu anlamayı, ay ışıklarına karşı düşen dam saçağı engellemekteydi.” (s. 235), “Bu elemzede, zalim görünümlü yüz, en son savaşa hazırlanan bir yiğit” (s. 235) gibi ifadelerle sıkça başvurduğu “sır saklama” yönteminin örneklerini sunmaktadır.

Romana hâkim olan bakış açısında yazar, sık sık olayların arasına girip okuyucuya doğrudan seslenerek onu bilgilendirmekte, dikkatini uyanık tutmakta ve heyecanını yatıştırmaktır. Okuyucuya doğrudan seslenme, modern romanın üslubu olmaktan ziyade meddahların ve destan anlatıcılarının anlatım tarzıdır. Sayısız alıntıların yapılabileceği bu tarz anlatım için birkaç örnekle yetineceğiz: “Yukarıda söylendiği gibi” (s. 22), “Okuyucu

elbette bu evin sahibi ile tanışmaktadır.” (s. 28), “Şimdi biz evin selamlık kısmını bırakıp misafir odasının yanından haremlige girelim.” (s. 28), “Bu adamla ikinci kez tanışalım, çünkü bu adam okuyucuyla tanışmış olan Mirzakarim qutidor.” (s. 28), “Şu anda bize Otabek gerek idi!” (s. 53), “Kızlar ne düşünüyorlar ve neden hüzünleniyorlar, bu kızların bize malum olmayan içsel sırlarıdır.” (s. 54), “Onların yanına bize malum kişi gelip durdu.” (s. 63), “Şimdi bize saray içine girmek mümkün olmadığı için” (s. 67), “Romanın on üçüncü kısmında Margilan sarayı tasvir edildiğinden ve bu sarayın da dış görünümü o saray ile aynı görünüşte, aynı stil ve genişlikte olduğundan burada tekrar kağıt karalamak gereksizdir.” (s. 112), “Sodiq ise okuyucuya malum mektubu Otabek’e teslim edip” (s. 179), “Biz yukarıda da değinmiştik ki” (s. 207), “Bunu sonraki kısımların birinde öğreneceğiz” (s. 207), “Eğer yaptığımız hesap doğruysa, bu kez onun Margilan’a amaçsız sefer yapmasının yedincisiydi.” (s. 218), “Biz bundan sonraki sözleri yukarıda gördük.” (s. 244), “Malum ki, insan aynaya baktığında ne kadar kusursuz olursa olsun mutlaka bir eksikliğini görür.” (s. 334), “Bunun sebebi de izzetli okuyucumuza bir derece malum olsa gerek” (s. 354). Geleneksel anlatım tarzına, destancılığa dayanan bu üslup, romanın ilk olma hususiyeti göz önünde tutulduğunda okuyucu tarafından yadırganmamakta, hatta okuyucu âdeta sohbet havasında anlatılan olayların içine daha rahat girebilmektedir. Ayrıca romanın ilk yayımının tefrika şeklinde olması hususu da yazarın dergide çıkmış önceki bölümlere gönderme yapmasını zorunlu kılmış olmalıdır. Bu üslubun karakteristik bir örneği Usta Alim’in Otabek’in mektuplarını Kumuş ve kaynatasına teslim ettikten sonra görülmektedir. Mirzakarim mektubu yüksek sesle okurken Kumuş’un hâli şöyle anlatılmaktadır: “Kumuş’un bu dakikadaki hâlini kalem ile çizip göstermek elbette mümkün değil idi. O titriyor, renkten renge giriyor, fenalaşıyordu... O anki en güçlü duygularını, duyguların yüce göstergesi olan yaş ile döküyordu.”(s. 259) Heyecanın dorukta olduğu o anda bizzat yazar bunu okuyucunun duygularına tercüman oluyormuş gibi konuşma üslubuyla vermektedir. Bu alıntıda okuyucu muhatap alınan kişi olmanın ve Kumuş gibi genç bir kadının içinde bulunduğu ruh hâlinin nasıl olabileceğini veya nasıl tepki göstereceğini merak etmektedir. Yazarın bakış açısı çoğu zaman okuyucuyu bilgilendirmeye yöneliktir. Bunda öğreticilik esastır. Bu üslup, Tanzimat devri yazarlarından Ahmed Midhat Efendi’nin (1844-1913) romanlarında görülen üsluptan farklı değildir. Okuyucu, anlatıcının bizzat yazarın kendisi olduğunu ve aksiyonun onuz devam etmeyeceğini bilir. Geleneksel unsurlarla yeni unsurların birlikte kullanılması Özbek cedit edebiyatının tipik özelliklerinden biridir. Bunu

yazar, “didaktika usulü”⁴ (öğreticilik yöntemi) olarak adlandırdıktan sonra yeğleme nedenini şöyle ifade eder:

Öğreticilik yöntemini daha çok kullanma nedenim, “Ütkan kunlar”ın halkımızın düzeyine göre yazılmasındandır. Malum ki, bizim halk tâ bugüne kadar Orta Asya destan ve hikâyeleri ile beslenmiştir. Halkın bu durumunu göz önüne getirdiğimizde parmakla sayılabilecek kadar beş on tane (onlar da kendi hünerlerini akta rmada beceriksizdirler) gencimiz için “son yöntem”i vermek henüz dışı çıkmamış çocuğa kurut emzirmek gibi olurdu. Halbuki, bu eski yöntem bilinçli olarak, halkımızın seviyesi dikkate alınarak kullanılmıştır. Halkın zevki, ruhu göz önünde tutulmadan, “son yöntem” diye Avrupa’nın son modası sunulsa, bundan ne anlam çıkardı? [...]

“Ütkan kunlar”i yazarken daima gözümün önünde okuyucu kitlesi bulunurdu. Bu kitabımla halkımızın ilgisini biraz da olsa yeniliğe çekerim diye düşünüyordum. Bunun içindir ki, hatta bir bölümünü tamamlayıp bitirirken, “falan yeri bundan sonraki bölümlerin birinde okursunuz” gibi sözler ile okuyucuya teminat vermeye mecburiyet hissederdim. (Hysejn, 1931; 128 ve Qodiriy, 1969; 194-195)

Sır saklama ve didaktika yöntemleri dışında roman birbirinin içine geçmiş olaylar zinciri biçimindeki yapıyla hikâye içinde hikâye görüntüsündeki Binbir Gece Masallarına benzemektedir. Usta Alim hikâyesi bağımsız bir hikâye özelliği taşımasına rağmen romandaki aksiyon içinde organik birliğe dahildir. Bir ağaç görünümündeki olay örgüsündeki önemli bir dal olan Usta Alim’in hikâyesi tematik açıdan tamamlayıcıdır. Otabek’in aşk hikâyesi ile birçok yönlerden ortak özellikler taşımalarına rağmen birbirlerinin tıpkısı değildir. Ancak Usta Alim’in trajik aşk hikâyesini okuyan kişi, Otabek ile Kumuş arasındaki aşkın nasıl gelişip son bulacağı konusunda endişeler yaşamaktadır. Bu heyecan olay örgüsünün akışında, özellikle Kumuş’un doğum sancılarının başladığı anda doruk noktasına ulaşmaktadır.

Qodiriy sadece zincirleme olay örgüsünde değil, kahramanlarını karakterize ederken de klasik edebiyattan ve halk hikâyelerinden yararlanır. Klasik Özbek (Çağatay) edebiyatında görülen dudağın yakuta, dişlerin sedefe, kaşların kemana, yüzün aya benzetilmesi gibi motiflere özellikle

⁴Sotti Husayn (1907-1942) tarafından kaleme alınmış (S. Hysejn, **Ötkan kunlar**, Taşkent-Baku 1931) haksız eleştiriye yanıt niteliğindeki “*Ütkan kunlar*” ham *ütkan kunlar tanqidi ustida ba’zi izohlar* “*Ütkan kunlar*” de geçmiş günler eleştirisi hakkında bazı açıklamalar” başlıklı bu yazı (Qodiriy, 1969; 193-197) ilk kez *Şarq haqiqati* gazetesinde (1929/248) yayımlanmıştır. Daha sonra Sotti Husayn’in kitabının sonuna (1931; 126-132) eklenmiştir.

kadın tasvirlerinde rastlanmaktadır. Otabek ile evlendiğinde henüz 18 yaşında olan ve ailenin tek çocuğu olan Kumuş iç ve dış güzelliğe sahiptir. *Qora küzlari* “kara gözleri”, *qora qiyiğ qoşlarini* “kara eğri kaşlarını”, *sadaf kabi oq tişlarini* “sedef gibi ak dişlerini” (s. 31) ve *yoqutdek irinlari ostidaği sadafdek oq tişlari* “yakut gibi dudakları altındaki sedef gibi ak dişleri” (s. 32) olan bu melek güzellik Şirin, Leyla veya Zühre gibi güzelliklerden farklı olmamasına rağmen duyguları daha gerçekçi olduğundan realist ruhsal tasviriyile okuyucu karşısına çıkmaktadır. Okuyucuyu büyüleyen bu güzelliğin tasvirinde bazen yazarın yetersiz kalarak cümleleri yarım bıraktığına veya üç noktayla (...) geçtiğine tanık olunmaktadır. Romanda 19. yüzyıl hanlıklar devrindeki Türkistan’da kadınların durumu -hanlıklardaki yönetim sisteminin 1924 yılında Bolşevikler tarafından kaldırılan şeriata dayalı olduğu dikkate alındığında- gerçekçi anlatılırken, kadınların fiziksel özelliklerinin tasviri hususunda doyurucu ifadeler bulunmamaktadır. Aile çevresi dışındaki kadınları görme fırsatının olmadığı bir toplumda onları tasvir etmenin güç ve hatta olanaksızlığından dolayı bu durum yazarın bir kusuru olarak görülmemelidir. Ayrıca bu, yazarın kadın tasvirinde neden klasik edebiyattaki ifadeleri tercih ettiğini de açıklamaktadır. Tasvir edilen kadınlar daha çok yazarın çevresindeki kadınlara benzerler.⁵ Romanın erkek başkahramanı Otabek, toplumsal ve siyasal meselelere duyarlı olmasına rağmen masal veya destan kahramanlarından düşüncelerini gerçekleştirememeye yönünden ayrılmaktadır. Leyla ve Mecnun, Tahir ve Zühre gibi halk hikâyelerinin aşk kahramanlarını hatırlatan başkahramanlar Otabek ile Kumuş iyi öğrenim gördüklerinden klasik Doğu edebiyatını iyi bilmektedirler. Bu da onlara, yaşanan olay ve duruma göre şiir okuma olanağı vermektedir. Örneğin onlar aşkı yoğun yaşadıklarında ve aşklarını kaybetme tehlikesiyle karşılaştıklarında, klasik şiirden, Fuzuli’nin (öl. 1556) şiirlerinden yararlanmaktadırlar. Bu da roman gerçekliğine uygun düşmektedir. Çünkü Batı tarzı şiir, romandaki olaylarının geçtiği devirde henüz örneklerini vermemiştir. Ayrıca başkahramanların halk şiirinin örneklerine başvurmamaları yine yetişme tarzlarıyla ilgilidir. Romanların kadın başkahramanlarının şiirler okuması kesinlikle yadırganmamaktadır, çünkü hanlıklar devrindeki Özbek edebiyatında kadın şairlerin yetiştiği bilinmektedir.⁶

⁵Yazar, bir sohbet esnasında -gülmek- kahramanlardan Üzbek oymı’ı annesine, Oftob oymı’ı kaynanasına, Kumuş’u bir Kazak kızına (Qodiriy, 2005; 163) benzetmiştir.

⁶Hokand hanlığındaki şairelerin belli başlıları şunlardır: Üveysî (Cahon Otin Uvaysiy, 1780-1845), Nadire Begüm (Nodira Begim, 1792-1842), Dilşad Berna (Dilşod Barno, 1800-1905/06), Mahzune (Mahzuna, 19. yüzyıl), Enber Hatun (Anbar otin, 1870-1915), Nazime Hanım (Nozimaxonim, 1869-1924).

Romanda geçen; kahramanın (Otabek) evini terk etmesi, kahramanların (Otabek ile Kumuş) tesadüfen karşılaşp evlenmeleri, her ikisinin farklı şehirlerden olmaları, uzun bir ayrılığa katlanma sürecinden sonra birlikte olmaları gibi bazı motifler hem Özbek halk destanlarında ve sözlü halk yaratımlarında sıkça görülmekte, hem de olağanüstü konulu masallarda karşılaşılmaktadır. Bu türden değişmez motifleri Rus halkbilimci Vladimir Propp (1895-1970) *Masalların Yapısı ve İncelenmesi* başlıklı yapıtında “fonksiyonlar” olarak nitelemektedir. Aarne-Thomsen kataloğunda 300-749 sayı ile kayıtlı olağanüstü konulu masallar üzerine yapılmış olan (1987; 34) Propp’un bu çalışmasına göre olağanüstü konulu masallarda sınırlı sayıda da olsa süreklilik gösteren aynı yapıdaki unsurlar bulunmaktadır. Masal kahramanları ile ilgili 31 fonksiyon olarak da görülen bu unsurlardan birçoğu ütkan Kunlar romanında görülmektedir. Romanın üçte ikisine (Kleinmichel, 1993; 258) hakim olan bu unsurlar özellikle ilk iki bölümde görülmektedir: Otabek’in evi terk edip Margilan’a gitmesi (I. fonksiyon), Otabek’e Mirzakarim’in güzel kızından bahsedilmesi (bu motif “yasak” olarak görülebileceğinden II. fonksiyondur), evlilik ile bu yasağın çiğnenmesi (III), Homid’in Otabek hakkında bilgi edinmesi (V), Homid’in onu aldatması ve ortadan kaldırmaya kalkışması ile sahte mektuplar ve nihayetinde sahte boşanma mektubu hazırlaması (VI), Kumuş ve kısmen Otabek’in Homid’in oyununa gelmesi (VII), Homid’in her ikisine zarar vermesi (VIII), Otabek’in mektuplardan dolayı Margilan’a gelmesi ve kaynatası Mirzakarim tarafından kovulması (XI), tesadüfen Usta Alim ile tanışması (XII), Otabek ile Homid’in doğrudan ikili mücadeleye girmeleri (XVI), Otabek’in Homid’i ve onun ortaklarını öldürmesi (XVIII ve XXX), Homid’in öldürülmesinden sonra Otabek’in kaynatası ile Kumuş’a mektup göndererek duruma açıklık getirmesi (XIX), Otabek’in Sodiq tarafından izlenmesi (XXI) ve bundan kurtulması (XXII), Otabek’in Homid’in planını öğrenmesi (XXV) ve planın gerçekleşmesine izin vermemesi (XXVI), zor görevden sonra Otabek’in Usta Alim’e gerçek adını söylemesi (XXVII).

Yeğlenen bir başka teknik, haberleşme ve yazışma aracı olarak yararlanılan mektup tekniğidir. Romanda hem klasik hem de halk edebiyatında benzerlerine rastlanılan yirmiden fazla mektup bulunmaktadır. Otabek ile kaynatası Mirzakarim’in hayatları son anda ortaya çıkan iki mektup sayesinde kurtulmaktadır. Onların, ölümün eşiğindeki bu beklenmedik kurtuluşları halk destanlarında görülen bir motiftir. Halk destanlarında böyle düşümler olduğunda kahraman tanrısal güç ve nedenlerle ölümden veya içinde bulunduğu kötü durumdan kurtulmaktadır (Mirvaliyev, 2004; 99).

Ayrıca mektup motifi Ferhad ve Şirin, Leyla ve Mecnun gibi Doğu edebiyatının çok bilinen halk hikâyelerinde sık sık geçmektedir. Nevâyi'nin (1441-1501) Ferhad ve Şirin mesnevisinde aşıkların birbirlerine yazdıkları mektuplardan biri tesadüfen İran şahı Hüsrev'in eline geçince o, Şirin'in intihar ettiğini bildiren düzmece bir mektubu kocakarı aracılığıyla Ferhad'a ulaştırır (krş. Levend, 1967; 181). Mesnevideki bu epizodun benzeri romanda görülmektedir. Homid'in Otabek adıyla yazdığı sahte mektupları Cannat adlı kocakarı getirmektedir. Ayrıca bu sahte mektuplardan birinin Kumuş'a ulaştırma görüntüsünün anlatımında adı geçen mesnevide kocakarının Ferhad'a kızıl gül koklatarak bayılması epizodunun etkisi vardır (Abduvahobova, 1984; 47-48). Nevâyi'nin Leyla ve Mecnun mesnevisinde ise yaşlı kadın kırdı vahşi hayvanlarla dost olan Mecnun'a Leyla'dan bir mektup getirmektedir. Bütün bu bilgilerden birbirinden ayrı yaşayan aşıklara bir kocakarı tarafından mektup getirilmesi halk hikâyelerinde yinelenen bir motif olduğu anlaşılmaktadır. Aynı motifin romanda görülmesi halk hikâyeciliğinin yazarın üslubunun şekillenmesinde etkili olduğunu göstermektedir.

Romandaki birçok masal motifinden biri de kötü haberin bir kocakarı tarafından bildirilmesidir. Yaşlı kadın Cannat, Kumuş'a güya Taşkent'ten Otabek tarafından yazılmış bir mektup getirir. Otabek'in onu boşadığının yazılı olduğu bu sahte boşanma mektubu Pamuk Prenses ve Yedi Cüce masalında üvey annenin yaşlı kadın kılığında Pamuk Prenses'e verdiği zehirli elma motifiyle karşılaştırılabilir. Her ikisinde de kahramanlar baygınlık geçirmektedir. Bir başka motif Doğu masallarında görülen zor durumda kalan kahramana yardım eden veya onu tehlikelerden koruyan cin motifidir. Romanda bu görevi Hasanali üstlenmiştir. Ayrıca bir başka masal motifi de tehlikede bulunan prens yardım eden birisinin onun prens olduğunu bilmeden yapması ve sonunda bu davranışının ödülünü almasıdır. Usta Alim hiçbir karşılık beklemeden Otabek'e misafirperverlik gösterip yardım eder ve bunun karşılığını da alır. Bütün bunlar dışında romanda, olağanüstü konulu masalarda kötülük yapanın mutlaka cezalandırılması ana düşüncesine uygun olarak kötü kişiler Otabek tarafından öldürülür. Halk hikâyelerindeki ve masallarındaki veya destanlardaki kötülük yapanın cezalandırılması motifi Tanzimat edebiyatındaki romancılarımızda (krş. Yılmaz, 2002; 45) da görülmektedir. Başkahramanın kötülük simgesi üç kişiyi tek başına öldürmesi olağanüstü halk masallarında kahramanın devi veya ejderhayı ortadan kaldırması motifinden farklı değildir. Ancak eylemi gerçekleştirenin polis tarafından aranıp daha sonra bulunamadığı için mahkemenin düşmesi modern romana özgü bir unsurdur. Halk hikâyelerini, destanları çağrıştıran bütün bu anlatım tekniklerine rağmen romanda realizm baskındır.

Klasik edebiyatta görülmeyen veya az görülen, anlatı türlerinin ayrılmaz parçası olan tasvir tekniği yerinde ve başarılı bir biçimde uygulanmıştır. Örneğin erkek kahramanlar, olayların çoğunun meydana geldiği mekânlardan Mirzakarim'in evi ile Usta Alim'in dokuma atölyesi detaylı tasvir edilmektedir. Ayrıca Margilan beyinin sarayının dış cephesi (birinci bölüm 13. kısım, s. 66-67) ile diğer sarayın dış cephesinden farklı olmadığı yazar tarafından belirtilen Hokand hanının sarayının içi (birinci bölüm 22. kısım, s. 112-113) de yeterince tasvir edilmektedir. Bunlardan başka Azizbek ile adamlarının Kıpçaklara karşı savaştığı Kemal ile Semerkant arasındaki kale (birinci bölüm 15. kısım, s. 79) ve Otabek'in uykusuz bir gece geçirdiği Hüca Ma'oz mezarlığı ile çevresi (ikinci bölüm 12. kısım, s. 220-222) ayrıntısıyla okuyucuya sunulmaktadır.

Roman kahramanları genelde kendi karakter ve yaşam tarzlarına, buldukları konuma uygun konuşmaktadırlar. Ayrıca başkahramanlar iyi eğitim ve öğretim gördükleri için kusursuz edebî dil ile konuşmaktadırlar. Diğer yandan yardımcı kahramanlar ise kendi özelliklerini yansıtan konuşma tarzına sahiptirler. Bütün bunlar yazarın, gerek tasvirlerde olsun ve gerekse olaylar anlatımında ve diyaloglarda olsun kinaye, mübalağa, teşbih, istiare gibi söz sanatlarını, deyim ve atasözlerini ustaca kullanabildiğini göstermektedir.

Abdulla Qodiriy'in başarılı bir yazar olmasında ana dilini ustaca kullanması etkili olmuştur. Kendisinin *uslub degan narsa til bilişga boğliq*⁷ (Qodiriy, 1969; 175) “üslup denen nesne dil bilmeye bağlı” olduğunu belirttiği görüşü boşuna değildir. Kullandığı sade ve anlaşılır dil, devrinin özelliklerini yansıtan ve günümüzde resmi dil olarak kabul edilen Özbek dilinin Taşkent ve Fergana bölgesindeki güney lehçesidir. Bir başka söylemle hanlık devrindeki halkın konuşma diline uygun anlatımlara başvurmuş olması tarihsel gerçekliği arttırmaktadır. Çünkü o, halkın cahillikten kurtulması, aydınlanması ve zihniyet gelişimini yaşaması için büyük bir gayret içinde olmuştur. Romanlarında halkın anlayamayacağı bir dili kullanması beklenemezdi. Ana dilini ustaca ve belli bir amaç için kullanması Özbekçenin gelişmesine de önemli bir katkı sunmuştur. Bu ustalık yanında üslubunu güzelleştiren bir başka etmen deyim ve atasözlerin yerinde ve fazlasıyla kullanılmasıdır. Bundan dolayı zengin kullanımı romana halkın benimsediği bir renk kazandıran söylemlerden bazıları şunlardır: *Bilgan topib sūzlar, bilmagan qopib* (s. 136) “Bilen düşünerek konuşur, bilmeyen kırıcı”; *Bir kūrğan biliş, ikki kūrğan taniş* (s. 169) “Bir gören

⁷Bu alıntının yapıldığı *Muštum* “Yumruk” başlıklı yazı ilk defa *Qizil Ūzbekiston* (7 Ağustos 1925/193) gazetesinde yayımlanmıştır.

bildik, iki gören tanıdık”; *Buzoq yaxşi bülse, ikki onani ham emar* (s. 310) “Buzağı iyi olsa, iki anayı da emer”; *Caholat kelsa, aql qoçadir* (s. 266) “Cehalet gelse, akıl kaçır”; *Egasini siylagan itiga suyak taşlar* (s. 293 ve 332) “Sahibine saygı gösteren köpeğine kemik atar”; *Ikki oyoğini bir etukka tiqışmoq* (s. 350) “İki ayağımı bir pabuca sokmak”; *Kampirning dardi ğüzada, siçqonning küzi donlik küzada* (s. 301) “Kocakarının derdi pamukta, sıçanın gözü tohumluk kozada”; *Kundaşlik uyda kunda cancıl* (s. 357) “Kumalık evde hergün kavga”; *Piçoqni ўzingga ur, oğrimasa boşqağa* (s. 146) veya *Piçoqni ўzingga ur, oğrimasa ўzgaga sol* (166) “Bıçağı kendine vur, ağrımazsa başkasına”; *Qilni qırqqa yormoq* (s. 256) “kılı kırk yarmak”; *Sut bilan kirgan con bilan çiqar* (s. 354) “Süt ile giren can ile çıkar”; *Süz ham bir, xudo ham bir* (s. 181) “Söz bir Allah bir”; *Teng-tengi bilan, tezak qopi bilan* (s. 33) “Davul dengi dengine çalar”; *Umr otilğan ўq emiş* (s. 15) “Ömür atılmış ok imiş”; *Ustidan bir çelak qaynağan suvni ağıdarmoq* (s. 220) “Başından bir kova kaynar su dökmek”; *Ustidan sovuq suv sepmoq* (s. 65) “Başından soğuk su dökülmek”; *Uyqudan sül yoni bilan turmoq* (s. 341) “Solundan kalkmak”; *Ўz oyoğiğa bolta qūymoq* (s. 65) “Kendi ayağına balta vurmak”; *Yara ustiga tuz sepmoq* (s. 117) “Yaraya tuz serpmek”; *Yiğlamağan bolağa sut berilmas* (s. 354) “Ağlamayan çocuğa meme verilmez”; *Yomon qūšnini yer yutsin* (s. 176) “Kötü komşuyu yer yutsun”; *Yoşlar muhabbati uçar quş* (s. 38) “Gençlerin aşkı uçan kuş”; *Yoşlik - beboşlik* (s. 207) “Gençlik başıboşluk”; *Yov qoçsa botir küpayar* (s. 98) “Düşman kaçsa yiğit çoğalar”.

Yazarın ustalığı, içinden çıktığı halkın gelenek ve göreneklerini meddah veya destancı üslubundan yararlanarak aktarmayı tercih etmesinden kaynaklanmaktadır. Duyguların yoğun olarak yaşandığı olaylarda şiire başvurulur. Anlatıcı ile aynı kişi olan yazar; gerek halk unsurlarını aktarıırken, gerek romandaki olayları anlatırken bazen “ben”, bazen de saygıdan “biz” anlatım tekniklerini kullanmasına rağmen genelde üçüncü kişi anlatım yolunu tercih eder. Birinci kişi anlatımını sadece açıklamalara veya müdahaleye gerek duyduğunda kullanır.

Romanda dikkati çeken hususlardan biri de rastlantıların çokluğudur. Uсталıkla romana serpiştirilmiş olmasına karşın rastlantılar gereğinden fazla kullanılmıştır. Otabek’in Kumuş ile evlendirilmesi tamamen sezgiye dayanan bir rastlantıdır. Ayrıca Kumuş’un eşi ile babasını tesadüfen bulduğu bir mektup sayesinde kurtarması, Otabek’in tesadüfen Usta Alim ile tanışması, Usta Alim’in tesadüfen Homid’in komşusu olması, yine Otabek’in mutsuzluğunun asıl kaynağının Homid olduğunu tesadüfen öğrenmesi,

Otabek'in Sodiq'in hazırladığı ölüm tuzağından tesadüfen kurtulması gibi önemli düğümlerde rastlantılar kilit noktalarıdır.

Sonuç olarak denebilir ki, halkı için yazan bir yazarın, halkın kültürüne, geleneğine, edebiyatına; kısacası halka yabancılaşması, ondan tamamen kopması mümkün değildir. Gelenek üzerine getirdiği yenilik onu ölümsüzleştirir. Gelenek ve modernite ne kadar birbirine karşıt gibi görünse de birbirlerine gereksinim duyan iki unsurdur. Güçlü bir gelenek, sağlam bir moderniteyi getirir. Doğubilimci Evgeniy Eduardoviç Bertels (1890-1957) bundan dolayı olsa gerek, Qodiriy'nin romanlarını bütün yapısıyla kendine özgü üslupta yazılmış Özbek romanları olarak görmekte ve dünyada Fransız, Rus, İngiliz, Alman ve Hint romancılığı olmak üzere beş tane ekolün olduğunu, bundan sonra Abdulla Qodiriy'nin yarattığı Özbek romancılık ekolüyle altıncısının ortaya çıktığını (Qodiriy, 1986; 92-93) söylerken yazarın üslubundaki özgünlüğe dikkat çekmektedir. Bu üslup, geleneksellikten moderniteye uzanan bir üsluptur.

KAYNAKÇA

Abdulahobova, M., (1984), "Abdulla Qodiriy va Muxtor Avezov", **Üzbek tili va adabiyoti**, 4, 45-48.

Hysejn, S., (1931), **Ötkən kunlär**. Taşkent-Baku.

Kleinmichel, S., (1993), "Aus dem Leben Turkestans - zwei Romane von Abdulla Qādirī", Sigrid Kleinmichel, **Aufbruch aus orientalischen Dichtungstraditionen: Studien zur usbekischen Dramatik und Prosa zwischen 1910 und 1934**. Turcologica, Bd. 8, Wiesbaden, 201-259.

Levend, A. S., (1967), **Ali Şir Nevaî III, Hamse (Hayretü'l-Ebrar, Ferhad ü Şirin, Leylî vü Mecnun, Seb'a-i Seyyar, Sedd-i İskenderî)**. Ankara.

Mirvaliyev, S., (2004), **Abdulla Qodiriy (Hayoti ve icodi)**. Toşkent.

Propp, V. Ja., (1987), **Masalların Yapısı ve İncelenmesi**. Çev. Hüseyin Gümüş, Ankara.

Qodiriy, A., (1969), **Kiçik asarlar**. Toşkent.

-----, (1994), **Ütkan kunlar-Mehrobdan çayon: Rūmonlar**. Toşkent.

Qodiriy, H., (1986), **Abdulla Qodiriy zamondoşlari xotirasida**. Toşkent.

-----, (1974), **Otam haqida**. Toşkent.

-----, (2005), **Otamdan xotira**. Toşkent.

Yılmaz, D., (2002), **Roman Kavramı ve Türk Romanının Doğuşu**. İstanbul.